

SFÂNTUL ANDREI
APOSTOLUL ROMÂNILOR

Structura-bor > Istoric BOR > 1. Începuturile Vieții Creștine Pe Teritoriul Țării Noastre (Creștinismul Daco-roman)

I. Începuturile vieții creștine pe teritoriul țării noastre (Creștinismul daco-roman)

Întemeierea Bisericii noastre a avut loc la Cincizecime, atunci când Duhul Sfânt, în chipul unor limbi ca de foc, S-a pogorât asupra Sfinților Apostoli, aflați în Ierusalim. Au fost botezați atunci ca la trei mii de suflete, constituindu-se astfel prima comunitate sau obște de credincioși (cf. Faptele Apostolilor, cap. II). Noua învățătură s-a propovăduit în Ierusalim, apoi în alte orașe ale Țării Sfinte, la început printre iudei. Din deceniul al cincilea al veacului întâi, Sfinții Apostoli și-au început lucrarea misionară și în "*lumea păgână*", potrivit poruncii pe care le-a dat-o Mântuitorul Însuși înainte de înălțarea Sa la cer de a învăța și a boteza "toate neamurile" (Matei 28, 19). Avem știri doar despre lucrarea misionară a Sfinților Apostoli Petru și Ioan, dar mai ales a Sfântului Pavel, din cartea "Faptele Apostolilor" (cu relatarea detaliată a celor trei "călătorii misionare" ale Sfântului Pavel) sau din Epistolele pe care le-au scris ei înșiși. Trebuie să reținem că Sfântul Apostol Pavel și unii dintre ucenicii săi L-au propovăduit pe Hristos și în Peninsula Balcanică, deci în teritorii învecinate cu Dacia, unde trăia pe atunci și o populație tracogetică romanizată.

Sfântul Andrei, Apostolul geto-dacilor ("sciților")

Lucrarea misionară a celorlalți apostoli ai Mântuitorului printre "neamurile păgâne" este cunoscută numai din tradiție, fixată în scris mult mai târziu. Pe noi, ca români, ne interesează activitatea Sfântului Andrei care a predicat în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, Dobrogea de mai târziu, cunoscut în izvoarele antice sub numele de "Sciția". În anul 46 al erei creștine teritoriul respectiv a fost cucerit de romani și anexat la provincia Moesia Inferior, iar în anul 297, în timpul lui Dioclețian, a devenit o provincie aparte, numită "Scythia Minor". Tradiția privitoare la această predică "apostolică" în Sciția este întâlnită în lucrarea *Despre apostoli* a lui Hipolit Romanul, mort în cursul persecuției împăratului Decius (249-251), iar în secolul IV apare în Istoria bisericească a episcopului Eusebiu de Cezareea Palestinei care a preluat-o după o lucrare a marelui teolog, Origen din Alexandria (+254). În sprijinul evanghelizării acestui teritoriu de Sfântul Andrei se pot invoca și câteva "mărturii indirecte". Există, de pildă, câteva colinde și creații folclorice dobrogene și din stânga Prutului care amintesc de trecerea apostolului prin aceste locuri. Câteva toponimice confirmă același lucru: "Pârâiașul Sfântului Andrei", "Apa Sfântului" sau "Peștera Sfântului Andrei" (aceasta se vede și azi în hotarul comunei Ion Corvin, în apropierea graniței româno-bulgare). Din Epistola Sfântului Apostol Pavel către Coloseni reiese că și "sciții" au putut auzi cuvântul lui Dumnezeu (3, 11).

Fără îndoială că Sfântul Apostol Andrei nu s-a limitat numai la predicarea Evangheliei și la botezul celor pe care i-a adus la Hristos dintre geto-dacii și grecii din coloniile întemeiate pe țărmul Mării Negre (Pontul Euxin), încă din secolele VII-VI î. Hr. El va fi hirotonit pe unii din cei veniți la Hristos ca episcopi și preoți, așa cum a făcut și Sfântul Apostol Pavel în călătoriile sale. Numai așa se explică faptul că cele mai vechi știri privind organizarea bisericească sunt din Sciția Minor. De altfel, tot după tradiție, Sfântul Andrei a hirotonit ca episcop de Odysos (azi Varna, în Bulgaria, în apropierea graniței) pe ucenicul său Ampliat, pe care Biserica Ortodoxă îl prăznuiește la 31 octombrie. Episcopul (sau episcopii) peste care "și-a pus mâinile" Sfântul Andrei au hirotonit, la rândul lor, alți episcopi, preoți sau diaconi pentru teritoriul dintre Dunăre și Mare și cel din stânga Dunării, pentru a se asigura "succesiunea neîntreruptă" a preoției și care au devenit apoi propovăduitorii noii credințe - prin predică și botez - în rândul autohtonilor geto-daci, iar mai târziu daco-romani. Se poate afirma, deci, că învățătura creștină a fost propovăduită pe o parte din teritoriul României de azi chiar de un Apostol al Mântuitorului, de Andrei "cel întâi chemat", încât, pe bună dreptate, creștinismul românesc trebuie să fie considerat "de origine apostolică".

Creștinismul în Dacia

În anul 106, împăratul Traian a cucerit o parte din teritoriul fostului stat al geto-dacilor, condus de regele Decebal, care a fost transformat în provincie romană (Transilvania, Banatul, Oltenia și o parte din Muntenia de mai târziu). În urma acestor schimbări de ordin politic-teritorial s-au creat condiții favorabile pentru propagarea noii învățături și în nordul Dunării. Se poate vorbi de anumiți "misionari neoficiali" recrutați dintre coloniști, soldați din armata romană, negustori sau sclavi, care îmbrățișaseră credința creștină înainte de a veni în Dacia. În secolul al III-lea numărul acestor misionari "laici" a sporit prin anumiți captivi creștini - pe care goții - stabiliți atunci în teritoriile nord-dunărene - îi aduceau aici din Asia Mică, unde creștinismul era cunoscut din "veacul apostolic". Din rândul lor, unii erau hirotoniți ca episcopi, horepiscopi, preoți și diaconi.

Trebuie menționat că predicarea Evangheliei în cuprinsul Imperiului Roman a întâmpinat multe greutăți, datorită faptului că până în anul 313 - când împăratul Constantin cel Mare (306-337) i-a acordat libertate prin cunoscutul "Edict de la Mediolanum" (azi Milano) - era considerată ca "religio illicita" (neadmisă). După retragerea administrației și a legiunilor romane din provincia Dacia, prin anii 271/275, s-au creat premise favorabile pentru răspândirea creștinismului în spațiul carpato-dunărean. La aceasta a contribuit și faptul că în timpul lui Constantin cel Mare Câmpia munteană a reintrat în stăpânirea imperiului, deci legăturile permanente ale locuitorilor de aceeași limbă de pe ambele maluri ale Dunării au contribuit la răspândirea masivă a învățaturii creștine.

Mărturii arheologice paleocreștine

Acest lucru este confirmat și de un număr apreciabil de piese arheologice paleocreștine, descoperite în peste o sută de așezări daco-romane (în număr mult mai mare s-au descoperit în Scythia Minor). Între cele mai semnificative reținem: "gema de la Potaissa" (azi Turda) cu o serie de reprezentări simbolice, între care și Bunul Păstor; o tăbliță votivă (donariu) de la Biertan, lângă Mediaș, cu inscripția "Ego Zenovius votum posul" și un disc cu monograma lui Hristos (XP); un fragment ceramic descoperit la Porolissum (azi Moigrad, jud. Sălaj); mai multe opaițe (lămpi) de bronz sau de lut ars, decorate cu semnul crucii sau cu monograma lui Hristos, descoperite mai ales în centrele urbane ale fostei provincii. Alte obiecte paleocreștine s-au descoperit în Banat și în Oltenia (de pildă, părți dintr-un candelabru de bronz, descoperit la Răcari-Dolj, folosit desigur într-un lăcaș de cult. Majoritatea acestora sunt din secolul al IV-lea, dar unele par să fie și mai vechi. S-au descoperit și câteva obiecte paleocreștine la Bărboși-Galați, important cap de pod roman la confluența Siretului cu Dunărea, care, după aprecierea arheologilor aparțin secolului al III-lea.

Un lucru care trebuie subliniat în chip deosebit este acela că - pentru secolul IV - avem primele dovezi literare și arheologice privind existența unor lăcașuri de cult în teritoriile daco-romane nord-dunărene. Astfel de biserici paleocreștine s-au construit peste ruinele castrului roman de la Sloveni (jud. Olt); iar la Porolissum (azi Moigrad, jud. Sălaj) un fost templu păgân a fost transformat în lăcaș de cult creștin. În alte două centre s-au descoperit fundațiile unor bazilici și anume, la Sucidava (azi Celei-corabia, jud. Olt), cu o serie de inscripții creștine în limba greacă și la Morisena (azi Cenad, jud. Timiș). Se pare că și actuala lucrare din Densus (jud. Hunedoara) este un fost monument funerar roman transformat în lăcaș de cult creștin prin secolul al IV-lea. În actul martiric al Sfântului Sava care și-a dat viața pentru Hristos undeva în părțile Buzăului, la 12 aprilie 372, se relatează că el "cânta psalmi în biserică". Firește, toate aceste lăcașuri de cult presupun existența unor preoți și ierarhi, cum vom constata în paginile următoare.

Mărturii lingvistice

Un argument convingător asupra vechimii creștinismului românesc ne oferă numeroasele cuvinte cu sens religios din fondul principal lexical al limbii române, folosite din secolele III-IV până azi. O parte din termeni au fost preluați din latina populară vorbită de strămoșii noștri daco-romani și "încreștinați", iar alții creați pe loc de noii mărturisitori ai credinței creștine. Notăm cuvintele: biserică (din basilica), credință, lege, Înviere, Înălțare, Bobotează, Treime, Tată, Fecioară, Înger, altar, cruce, rugăciune, toacă, tâmplă, păcat, părinte, păgân, a boteza, a cununa, a cumineca, a se închina, a se ruga s.a.

Câteva sărbători creștine au preluat numirile unor vechi sărbători păgâne apropiate ca dată de ale noastre, primind, însă, un înțeles nou, creștin (Calatio-calationem - Crăciun, Florilia - Florii, Rusalia - Rusalii, dies conservatoria -sărbătoare). Un amănunt semnificativ este acela că în rugăciunea „Tatăl nostru”, ca și în „Simbolul de credință”, alcătuit la primele două Sinoade ecumenice (325 și 381), peste 90% din cuvinte sunt de origine latină (excepție fac, în „Tatăl nostru”, cuvintele: greșeală, ispită și mântuiește), ceea ce arată că ele au fost cunoscute de strămoșii românilor încă din perioada de formare a lor ca popor.

Martiri creștini

Se cunosc mai multe nume de creștini ce au suferit moarte martirică în timpul persecuțiilor pornite de goți, cum a fost acel Sava pe care l-am pomenit mai sus, în părțile Buzăului, în anul 372, un sfânt Nichita și alții. În provincia „Scythia Minor” și în imediata apropiere, numărul creștinilor martirizați în cursul persecuției lui Dioclețian (cca. 300 d.Hr.) este foarte ridicat. Consemnăm între ei pe Zoticos, Atalos, Kamasis și Filipos, toți la Noviodunum (azi Isaccea), ale căror moaște s-au descoperit într-o criptă de la Niculițel, jud. Tulcea (azi depuse în biserica mănăstirii său Astion la Halmyris (azi Dunavăț); Macrobiu, Gordian, Heli, Lucian, Zotic și Valerian, frații Argeu, Narcis și Marcelin, toți la Tomis (azi Constanța). În orașul Durostorum (azi Siliștriu), la granița dintre provinciile Scythia Minor și Moesia Inferior, consemnăm numele soldaților martiri Pasicrat, Valentin, Marcian și Nicandru, iar mai târziu pe soldatul Emilian; în satul Ozobia, lângă Durostorum, au pătimit martirii Quintilian, Maxim citețul și Dadas.

Ierarhia bisericească

Toate informațiile de mai sus duc la constatarea că trebuia să existe și o organizare bisericească în teritoriile carpato-dunărene. Izvoarele istorice au dovedit că încă de la începutul secolului al IV-lea, deci îndată după promulgarea edictului de la Mediolanum (Milano) din 313, sunt atestate documentar aproximativ 15 scaune episcopale în diferite cetăți de pe malul drept al Dunării, în provinciile romane Pannonia Inferior, Dacia Ripensis și Moesia Inferior (azi în Iugoslavia și mai ales Bulgaria) - la Sirmium, Singidunum, Viminacium, Oescus, Bononia, Marcianopolis, Novae, Appiaria, Abvitus, Durostorum, ai căror titulari au participat la lucrările unor Sinoade ecumenice sau locale. Presupunem că acestea erau și mai vechi, pentru că în jurul anului 300, în cursul persecuției lui Dioclețian, în cetățile respective au suferit moarte martirică un număr apreciabil de preoți.

În nordul Dunării se cunoaște un singur episcop și anume Teofil "al Gothiei", participant la lucrările primului Sinod ecumenic de la Niceea din anul 325; titulatura lui se explică prin aceea că la data respectivă teritoriile nord-dunărene erau sub stăpânirea goților. În anul 336 a fost hirotonit la Constantinopol un ucenic al lui Teofil, Ulfila, unul din marii misionari din ținuturile nord-dunărene (unul din părinți era grec, altul got). Potrivit relatărilor unui istoric de atunci, Filostorgiu, el "a fost hirotonit episcop pentru toți creștinii din țara getică", deci dintr-o țară ai cărei locuitori erau considerați ca "geți" (acum daco-romani). Reîntors în nordul Dunării, el a predicat în limbile gotică, latină și greacă (pentru descendenții grecilor luați în captivitate de goți). La început a fost ortodox, dar mai târziu a devenit arian sau semiarian. În chip deosebit trebuie arătat că acum a început traducerea Bibliei în limba gotică, folosind și un alfabet nou, creat de el. Prin anul 348 a fost nevoit să se refugieze - cu mulți credincioși - în sudul Dunării, din cauza persecuțiilor îndreptate împotriva creștinilor de conducătorii goților, continuându-și acolo activitatea până la moarte (cca. 381-383). Pe lângă aceștia, au putut activa în nordul Dunării și alți episcopi, dar și așa numiții "horepiscopi", adică episcopi de sat, atestați în Biserica veche între secolele III-XI, care locuiau în sate și activau numai din încredințarea unor episcopi cu eparhie sau episcopi "perihoreți" (misionari).

Organizarea bisericească din Schythia Minor

Menționam la început că Sfântul Andrei a trebuit să hirotonească episcopi, preoți și diaconi în cetățile de la Pontul Euxin în care a predicat pe Hristos. La rândul lor, primii episcopi au hirotonit pe alții, chiar în condițiile în care credința creștină nu era încă recunoscută legal. Numai așa se poate explica faptul că în cetatea Tomis, metropola provinciei, sunt atestați documentar mai mulți episcopi. Actele martirice amintesc pe episcopii Evangelicus, Efreim și Tit, la începutul secolului al IV-lea. Un episcop de Tomis cu numele Marcu a participat la lucrările primului Sinod ecumenic de la Niceea. În anul 369 era atestat documentar episcopul Betranion, apărător al Ortodoxiei în fața ereziei ariene; urmașul său Gherontie a participat la Sinodul II ecumenic de la Constantinopol din 381. În secolul al V-lea sunt cunoscuți episcopii Teotim I, Timotei (care a luat parte la Sinodul III ecumenic din 431, de la Efes), Ioan, Alexandru, Teotim II, iar în secolul următor Paternus și Valentinian. Toți erau oameni de mare cultură, autori de scrieri teologice care au luat parte la controversele dogmatice ale timpului.

În secolul al VI-lea Scythia Minor era o "provincie mitropolitană", iar titularul ei devenise mitropolit, având 14 episcopii sufragane, în principalele orașe ale provinciei. Toate aceste scaune episcopale - inclusiv Tomisul - erau în legătură directă cu Patriarhia din Constantinopol, noua capitală a imperiului, principiu consfințit printr-o hotărâre a Sinodului IV ecumenic de la Calcedon, din anul 451. Deci erau legați de Roma prin limbă, iar de Constantinopol prin credință.

Din aceeași provincie erau originari și câțiva teologi de prestigiu, dintre care vom menționa doar doi: Sfântul Ioan Casian (c. 360-435), întemeietorul a două mănăstiri în Marsilia (azi Marseille - Franța), autorul unor lucrări teologice (Convorbiri cu Părinții, Despre așezămintele mănăstirești cu viață de obște, Despre întruparea Domnului s. a.) și Dionisie Exiguul (sau "cel Smerit", cca. 460-545), traducătorul unor cărți teologice și canonice din grecește, cel ce a pus bazele actualului sistem cronologic, cu numărarea anilor de la nașterea lui Hristos ("era creștină").

Răspândirea masivă a creștinismului în teritoriul dintre Dunăre și Mare este confirmată și de cele aproximativ 35 de bazilici din secolele IV-VI descoperite în principalele centre urbane ale provinciei, la Tomis, Callatis (azi Mangalia), Tropaeum Traiani (Adamclisi), Histria (Istria), Axiopolis (Cernavoda), Troesmis (Iglitia), Dinogetica (Garvan) etc., la care se adaugă peste o sută de inscripții de obiecte cu caracter creștin din secolele IV-VI.

Din toate acestea, se poate desprinde constatarea că nu poate fi vorba de o încreștinare a strămoșilor noștri la o anumită dată, de o convertire a lor în masă, din ordinul conducătorilor politici sau în urma activității unor misionari oficiali, cum este cazul altor popoare din jur. La daco-romani procesul de încreștinare are o notă specifică, în sensul că a durat câteva secole, fiind rezultatul contactului direct al populației autohtone și al coloniștilor cu propovăduitorii noii credințe religioase. Limba latină și credința creștină au fost factorii care au contribuit la consolidarea procesului de unificare etnică, lingvistică și spirituală a autohtonilor cu noii veniți în Dacia, de neamuri și credințe diferite. Romanizarea și creștinarea au fost două procese paralele, încât se poate spune că la încheierea lor a apărut în istorie un popor nou, cel român, cu o credință nouă, cea creștină. Cu alte cuvinte, poporul român s-a născut creștin.

Epir, în nordul Greciei, altul în Moesia Inferior, în apropiere de Dunăre. N-ar fi exclus ca Sfântul Apostol Pavel să fi vorbit de cel din urmă. În toamna anului 66, îl informa pe un alt ucenic al său, Timotei, episcopul Efesului, că Tit propovăduia cuvântul lui Dumnezeu în Dalmația (II Tim. IV, 10). După tradiție, Biserica din Sirmium a fost întemeiată de Epenet și Andronic, despre care Sfântul Apostol Pavel face mențiune în Epistola către Romani (XVI, 5). Reiese că regiunile sud-dunărene învecinate cu noi au fost evanghelizate direct de Sfântul Apostol Pavel și de ucenicii săi.

Potrivit unei tradiții, consemnată în *Istoria bisericească* a episcopului Eusebiu de Cezareea Palestinei (265—339/40), cel mai mare istoric din veacurile primare, *Sfântul Apostol Andrei* a propovăduit și în Dacia Pontică, viitoarea provincie romană Scythia Minor (Dobrogea de azi). «Cînd Sfinții Apostoli și ucenici ai Mîntuitorului nostru — scria el — s-au împrăștiat peste tot pămîntul locuit, Toma, după spusele tradiției, a luat (spre evanghelizare) țara parților, Andrei Sciția, Ioan Asia, unde și-a petrecut toată viața pînă ce a murit în Efes; Petru a predicat iudeilor împrăștiați în Pont, Galatia, Bitinia, Capadocia și Asia... Ce să mai spun de Pavel, care, după ce a predicat Evanghelia lui Hristos de la Ierusalim pînă în părțile Iliriei, a suferit martiriul la Roma sub Nero? Acestea sînt spuse întocmai de Origen, în cartea a treia a Comențariilor sale la *Facere*». Cei mai mulți istorici identifică Sciția de care vorbește Eusebiu din Cezareea cu teritoriul dintre Dunăre și Mare (Dacia Pontică), viitoarea provincie romană Scythia Minor. La această concluzie ne duce faptul că poetul Ovidiu (43 î.Hr.—17/18 d.Hr.), se plîngea în *Tristele* și *Ponticele* sale că a fost exilat la Tomis printre «sciți». Geograful grec Strabo (c. 58 î.Hr.—c. 21 d.Hr.), în lucrarea sa *Geografia*, înțelege prin Sciția tot Dobrogea. De fapt, cum am arătat și mai sus, sub Dioclețian, Dobrogea a devenit provincia Scythia Minor. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că în acest timp țărmul Mării Negre (Pontul Euxin) era împînzit de o serie de vechi colonii grecești, ceea ce ne face să credem că acestea au solicitat lucrarea misionară a unuia dintre primii propovăduitori ai noii învățăături creștine. Din Epistola Sfântului Apostol Pavel către Coloseni (III, 11) ar reieși că și «sciții» au putut auzi cuvîntul lui Dumnezeu.

Tradiția că Sfântul Apostol Andrei a predicat la sciți a fost reluată mai tîrziu și de alți scriitori bisericești. De pildă, călugărul Epifanie (sec. VIII) în *Viața Sfântului Apostol Andrei*, afirmă că între popoarele evanghelizate de el se numărau și sciții. De asemenea, în *Sinaxarul Bisericii constantinopolitane* se precizează că Sfântul Andrei «a predicat

Tertullian :

...et Galliarum diversae nationee, et Britannorum inaccessa Romanie loca, Christo vero eubdita, et Sarmatarum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium et provinciarum...

Origenes :

Quid autem dicamus de Britannis aut Germanie, qui eunt circa Oceanum, vel apud barbaros, Dacos et Sarmatas et Scythas, quorum plurimi nondum audierunt evangelii verbum, audituri eunt autem in ipsa saeculi summatione.

Prin urmare izvoarele literare nu ne dau nimic sigur ³⁶¹⁾ asupra Creștinismului din stânga Dunării înainte de anul 250.— Dimpotrivă un izvor de o altă natură ne documentează în chip definitiv existența Creștinismului în Dacia traiană încă dinainte de anul 270.

Anume, printre inscripțiile din Napoca e una, care începe ca toate celelalte cu *D(is) M(anibus)* — și poate de aceea nici n'a fost până acum luată în seamă — dar isprăvește cu monogramul sacru: ceeace merită măcar atenția unei respingeri ca neautentică ³⁶²⁾.

Inscripția a fost săpată pe un sarcofag de piatră, care la descoperire—c. 1500—conțineă încă oase și vase de lut: unde se mai află acum acest sarcofag, editorii

³⁶¹⁾ Jung, ce-i dreptul, caută, în *Wiener Studien*, XIV, 1892, p. 241 sqq., «*Zu Tertullians auswärtigen Beziehungen*», să dovedească veracitatea lui Tertullian, atunci când afirmă că erau creștini și în Dacia: Tertullian ar fi avut informație directă dela Africanii din Dacia. E curios că Jung, și în acest articol și în *Fasten der Provinz Dacien*, p. 47, nu oferă asupra Creștinismului în Dacia decât ipoteze, deși ar fi putut cită în sprijinul său și al lui Tertullian cel puțin inscripția, sigur creștină, din Napoca, pe care o interpretez mai jos.

³⁶²⁾ Eu însu-mi m'am făcut vinovat în scrierea mea despre *Organizația provinciei Dacia traiană*, București, 1906, p. 52, n. 2, de această scăpare din vedere; cauza e, că atunci nu eram încă familiarizat cu problemele speciale ale archeologiei creștine.

Corpului inscr. lat. nu știu; noi nu cunoaștem inscripția decât din manuscriptele umanistului Mezerzius (c. a. 1516), care a fost completat—de pildă în ce ne privește: tocmai cu lămurirea că inscripția eră pe un sarcofag—de continuatorul său Lazius († 1565). Îndoială asupra existenței monogramului sacru la finele inscripției, nu poate fi, căci cele mai bune manuscripte cuprinzând descrierea colecției lui Mezerzius, anume Accursius și Vindobonensis, ne dau inscripția cu tot cu monogramul ³⁵³):

D . M
 A V R E L I A . m a R i N A
 V I X . A N N . X V I I . A V R
 M A R I N I A N V S . F I L
 E I V S . V I X . A N N O . I
 M . I I I I . A V R . B A B V S
 V E T . P A T E R . P

D(is) M(anibus). Aurelia [Ma]r[fi]na vix(it) ann(is) XVII. Aur(elius) Marinianus fil(ius) eius vix(it) anno I, m(ensibus) IIII. Aur(elius) Babus vet(eranus) pater p(osuit). În monogram: s(it) t(ibi) t(erra) l(evis).

Prima întrebare, ce se pune la vederea acestei inscripții e, cum se împacă formula *Dis Manibus* cu monogramul creștin. Archeologia creștină ne răspunde însă cu câteva *sute* ³⁵⁴) de inscripții analoage: citez numai una,

³⁵³) Pentru toate aceste informații, cf. Mommsen in CIL. III, p. 153 și 154.

³⁵⁴) Numai până la anul 1881 strânsese Ferdinand Becker, în monografia sa *Die heidnische Weiheformel D·M auf altchristlichen Grabsteinen*, Gera, 1881, respectabila sumă de 100 (sigure + 17

Asianilor din Napoca e datat din a. 235. Aceasta ne îndeamnă să atribuim cam tot aceleiași vremi și inscripția «asianului» Aurelius Babus: în orice caz, chiar fără de inscripția din a. 235, mărturia creștină din Napoca, din pricina monogramului sacru—atât ca formă, cât și în sine însuși: el apare pe inscripții de-abia în acest timp—nu poate fi pusă mai de vreme de secolul al III-lea. Dar, în prima jumătate a acestui veac (cât și Dacia e încă romană), tronul Romei e ocupat de doi împărați orientali (un syrian și un arab): Severus Alexander și Philippus Arabs, cari au fost așa de binevoitori creștinilor, încât tradiția recunoscătoare a acestora a încercat chiar să facă din ei adepți ai noiei credințe³³³). Îndrăzneala, pe care pretutindenii în Imperiu și-o iau creștinii în apărarea drepturilor lor față de păgâni³³⁴), l'a făcut și pe Aurelius Babus din Napoca să mărturisească în public credința creștină a sa și alor săi.

Inscripția noastră, după cele expuse mai sus, ne documentează în chip categoric existența Creștinismului în Dacia traiană în prima jumătate a secolului al III-lea. Că veteranul nostru nu eră singurul creștin în Dacia în acea vreme, e dela sine înțeles. Că Creștinismul dela această dată înainte n'a mai încetat nici-un moment de a există în stânga Dunării, cred că nu e nevoie să mai fie demonstrat. Faptul că autoritatea publică ro-

³³³) Cf. în această privință, n special K. J. Neumann, o. c., p. 207 sqq. și 231 sqq., unde se găsesc strânse toate izvoarele, păgâne și creștine, privitoare la chestiune. Altfel, orice istorie a imperiului roman.

³³⁴) Clasic e locul din *Hist. Aug., v. Alex. Sev.* 49, 6: *cum Christiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contra popinarii dicerent, sibi eum deberi, rescripsit, melius esse, ut quemadmodumcumque illic deus colatur, quam popinariis dedatur, — de unde se vede că creștinii începuseră pe vremea lui Severus Alexander să-și clădească lăcașuri de cult speciale, ne mai mulțămindu-se cu simplele încăperi ale caselor particulare. — Cf. J. P. Kirsch, *Die christlichen Cultusgebäude im Altertum*, p. 4 sqq.*

mană încetează curând după Filip Arabul de a mai avea vre-o înrăurire asupra Daciei traiane, a fost fără îndoială deosebit de binevenit creștinilor de aici.

Dacă acum creștinismul daco-roman e, precum văzurăm, constatat pe monumente publice cu mult înainte de a apare măcar prin martyrologii în alte provincii ale Illyricului, cauza cred că trebuie căutată numai în aducerea lui *directă* din Răsărit — coloniștii lui Traian au venit în mare parte din Orientul creștin — și, ca urmare, în vechimea comunității creștine din Dacia, care va fi dat membrilor ei o oarecare încredere în puterea lor de rezistență chiar la ocazia unei lupte publice cu păgânismul predominant în provincie. Ce-i dreptul, păgânismul acesta devenise el însuși așa de «monotheist», în urma syncretismului consequent al diferitelor culte, solare (ca metafizică) și salvatoare (ca theologie), încât păgânismul daco-roman va fi fost — ca și aiurea — mai mult un fel de γνῶσις, decât o adevărată idolatrie: câteva probe vom da mai jos: acum constatăm numai faptele³⁸⁵).

E bine însă să accentuăm chiar acum un fapt hotărâtor: creștinismul latin al strămoșilor noștri e, în

³⁸⁵) Literatura modernă asupra syncretismului și gnosticismului antic, fie păgân, fie creștin, fie păgâno-creștin, e enormă chiar acum: ea totuși crește mereu, în special în Germania, din pricina direcției noi, genetice-comparative, date istoriei religiunilor de Usener, Dieterich, englezul Frazer și alții, direcție care s'a dovedit extraordinar de rodnică în rezultate noi asupra evoluției ideilor religioase ale umanității, și care deci atrage tot mai mulți învățați în sfera ei de acțiune. Cred de prisos a mai da aici o listă de cărți asupra syncretismului și gnosei și trimet numai la cartea des citată a lui Harnack, *Mission und Ausbreitung des Christentums*, unde, în special cultul syncretetic al lui Asclepios ca «mântuitor»: pe vremea lui Origenes, o primejdie capitală pentru doctrina salvatoare creștină, — e minunat expus; bibliografia diferitelor chestiuni se poate găsi, în parte, apoi, tot acolo, și, la mine, mai sus, p, 27, n. 87.